

מבוא

בסולם הערכים של היישוב היהודי בראשית המאה העשרים, מקצוע השמירה לא רק שלא היה מרכזי אלא נתפס כבריחה מעבודת כפיים מפרכת. לביטחון הייתה אמנם חשיבות, אך התחום הזה לא הוצב בין דאגותיו. הפרחת השממה, יישוב ארץ-ישראל, הקמת המוסדות הציוניים, הגברת העלייה וגיוס תמיכה בין-לאומית להקמת המדינה היו בראש מעייניהם.¹ לקראת הקמת המדינה, חל מהפך בגישתם של אנשי היישוב היהודי כלפי התחום הביטחוני, ודמו של הלוחם היה שווה ערך לזיעת הפועל.

בספרות העוסקת בלימודי ביטחון קיימות שתי פרדיגמות מרכזיות, שבכוחן להסביר את אופן גיבושה של אסטרטגיית לחימה: הפרדיגמה המטריאליסטית והפרדיגמה התרבותנית. הפילוסוף הגרמני פרידריך הגל, שדגל בפרדיגמה המטריאליסטית, סבר כי ההווה מעצבת את התודעה, כלומר מקור המחשבה הוא בעולם המוחשי שאותו היא מבינה על-פי לוגוס (היגיון) קבוע, והוא זה שנותן לעולם מבנה וצורה.² בתחום היחסים הבין-לאומיים, הגישה הקונסטרוקטיבית מהווה יסוד חשוב בפרדיגמה התרבותנית. הגישה הזאת היא אינטר-סובייקטיבית, לא חומרית ולא רציונלית, והיא מעמידה במרכז רעיונות, זהויות וערכים כמעצבי עולם חומרי. על כן, שינויים בהגדרת הפעלת כוח מקורם בשינויים תודעתיים.³

בלימודי אסטרטגיה וביטחון ניתן לבחון את הפרדיגמה התרבותנית על-ידי ארבע גישות עיקריות: תרבות ארגונית, תרבות פוליטית, תרבות גלובלית ותרבות אסטרטגית.

המאמר מציע לבחון את הפרדיגמה התרבותנית, ומבין הגישות השונות להתמקד בגישת התרבות האסטרטגית שלה יש חשיבות רבה, שכן היא מערכת הנלמדת בתהליך הסוציאליזציה – תהליך שבו החברה מחדירה לאזרחיה את ערכיה, ולאחר הפנמתם הופכים אלה להיות חלק אינטגרלי מהתנהלות המדינה באירועים ביטחוניים. חברה שהפנימה את תרבותה האסטרטגית – יכולה להגיב על אירועים שונים באופן הניתן להערכה ולחיזוי. ככל שהתרבות האסטרטגית מושרשת יותר, כך ניתן להעריך יותר בקלות את תגובתה לאירועים.⁴ נוסף על כך, התרבות האסטרטגית מתווה את כיוון הדרך לגיבוש אסטרטגיית לחימה, על אחת כמה וכמה כאשר מדובר במדינה צעירה.

בשנים האחרונות נעשו כמה מחקרים⁵ שהתייחסו לתרבות האסטרטגית של ישראל הקשורים לביטחונה של המדינה, זאת תוך בחינת ההמשכיות והשינויים שחלו בתרבות האסטרטגית הישראלית.

ספרו של דימה אדמסקי בוחן את השפעת התרבות האסטרטגית הישראלית על ה־RMA (Revolution in Military Affairs – המהפכה בעניינים צבאיים) בישראל, בארצות-הברית וברוסיה. הספר דן בהשפעת התרבות האסטרטגית על השינויים שחלו בגיבוש אסטרטגיית הלחימה. ואולם, בדומה ליתר המחקרים, גם אדמסקי אינו דן באופן גיבושה של התרבות האסטרטגית של ישראל, והמאמר הזה מבקש להאיר, ולו במעט, את הנושא.

ד"ר רס"ן (מיל') איתמר ריקובר
אוניברסיטת בר אילן, המדור
לזרועות הביטחון

בין זיעת הפועל לדם הלוחם שורשי התרבות האסטרטגית בישראל¹

בתהליך הדרגתי התפתחה התרבות האסטרטגית הישראלית לתרבות אסטרטגית לוחמנית. שורשיה במיליטריזם אזורי שהגיע לשיא במלחמת העצמאות, בה התגבשה ביתר שאת התרבות האסטרטגית הלוחמנית של המדינה

לוחמים במהלך מלחמת
לבנון השנייה. התרבות
האסטרטגית מתווה
את כיוון הדרך לגיבוש
אסטרטגיית לחימה, על
אחת כמה וכמה כאשר
מדובר במדינה חדשה

היהודי החדש. כדי להעלות את קרנם ויוקרתם, נכתב לדוגמה הספר **יזכור** ב־1911 לזכרם של כמה לוחמים ופועלים שנהרגו בידי כנופיות ערביות. הספר הזה היה ניסיון ראשון לפיאורם של הנופלים בקרב¹⁰ עם השודדים הערבים. לזכר שלושה שומרים שנפלו בגליל נכתב: "בני המכבים, צאצאי בר גיורא ובר כוכבא. בואו לרשת את מקום הגיבורים הנופלים, אשר נפלו במלחמתם בעד חירותם ועמם"¹¹.

שאיפתם הייתה להקנות ליהודי החדש דימוי כממשיך דרכו של היהודי המורד, הגיבור והכוחני, שהוא כאנסיתזה של דמותו של היהודי הגלותי. מכאן הצורך של התנועה הציונית בהסמלה (שימוש בסמלים) של הגבורה ובמיתוסים. לא בכדי נקרא ארגון השמירה "בר גיורא", על שמו של גיבור יהודי מימי המרד הגדול באימפריה הרומית. גם הסיסמה שאומצה על־ידי ארגון ה"שומר" – "בדם ואש נפלה יהודה, בדם ואש יהודה תקום" – מבטאת את הלך הרוח החדש. רוב אנשי היישוב היהודי התנגדו להלך הרוח הזה, ואף דחו את סיסמת השומר ואת דמות הלוחם היהודי החדש.¹²

כדי להעצים את הלוחם היהודי החדש, הדגישו אנשי "השומר" וה"הגנה" התגשויות אלימות בין ערביי ארץ־ישראל ליהודי ארץ־ישראל. לדוגמה, ממיתוס הגבורה, שפותח בנוגע למגני תל חי ובראשם יוסף טרומפלדור, ולאירועים שהתרחשו מאוחר יותר – בבני מוסא ב־1920 ומאורעות מאי 1921. בתל חי לדוגמה, פרטי האירוע כפי שהתרחשו במציאות¹³ כמעט שלא פורסמו. הדגש הושם על מות הפועלים שנפלו בהגנה על היישוב. שירים, מאמרים וספרים נכתבו לפאר את אירועי תל חי, לדוגמה, "שיר אסירי עכו" של זאב ז'בוטינסקי, השיר "בגליל" של אברהם ברוידס שפרסם ב"דבר לילדים" והשיר "בגליל, בתל־חי" של אבא חושי.

במאמר שפרסם ברל כצנלסון לזכר הנופלים נכתב: "נפלו על משמרת המולדת"¹⁴, כצנלסון גם חיבר תפילת "יזכור" מיוחדת לזכרם של הנופלים. הייחוד של פרשת תל חי, היה שהפועלים היהודים העדיפו את החלופה של נפילה בקרב; הם התגוננו ולא נסוגו כפי שהיה בעבר. בסדרת האירועים האלה נבנה מיתוס הגבורה ההגנתית.

אחד הכלים להחדרת אהבת המולדת, ולמהפך בדמותו של הלוחם היה ספר התנ"ך. אנשי העלייה השנייה נהגו לטייל בארץ עם התנ"ך כמדריך גיאוגרפי, וזיהו באמצעותו את המקומות ההיסטוריים שבהם היו גילויי גבורה של העם היהודי. הם נעזרו בגיבורי התנ"ך המוכרים, ואפילו החגים הדתיים קיבלו פירוש שונה מהמסורת הדתית. זאת במטרה לרומם שוב את תהילתו של הלוחם היהודי.

לדוגמה, ל"ג בעומר הפך מחג שחשיבותו, על־פי המסורת היהודית, הייתה סיום דיני האבלות על מות תלמידיו של רבי עקיבא – לחג הגבורה שסמלו בר כוכבא.

באופן דומה – חג חנוכה שבו המוטיב המרכזי, על־פי המסורת, הוא הנס הגלוי (נס פך השמן) – הפך לחג שבו זכו מלחמות המכבים להבלטה כסמל לגבורה המפוארת. כתחליף

▶ שלבי התפתחות התרבות האסטרטגית הישראלית

דמותו של הלוחם היהודי החדש והתפתחות הגישה ההגנתית

בשנת 66 לספירה, החלו בארץ־ישראל מרידות נגד האימפריה הרומית. המרד הגדול, בהנהגתו של שמעון בר גיורא,⁶ הסתיים בחורבן בית שני. מרד התפוצות שפרץ באלכסנדריה שבמצרים בשנת 116 על־ידי גולים יהודים, דוכא אף הוא באכזריות על־ידי האימפריה הרומית. האחרון בסדרת המרידות – מרד בר כוכבא – פרץ בשנת 132, החל בניצחונות הרואיים אך נכשל, ובשנת 135 גלו שארית יהודי ארץ־ישראל. בעקבות כישלון המרידות, התכנסה הסנהדרין והחליטה כי אל להם ליהודים להילחם נגד כובש אלא עליהם להשפיל מבט, לספוג ולהמשיך הלאה כדי לשרוד. בניגוד מוחלט לדפוס הפעולה הפסיבי שהיה נהוג במשך כ־1,700 שנים, פעלה התנועה הציונית כתנועה אקטיביסטית מהפכנית.

אדמסקי⁷ מסביר, כי הנרטיב הציוני ורצונם של אנשי היישוב היהודי בארץ־ישראל היה להשתחרר מדמותו של היהודי הגלותי, חסר הביטחון, המקבל את מרותו של הריבון. רצונם היה להפוך את עם הספר לעם המחרשה והרובה, כלומר, לבנות מעמד פועלים גדול, חזק פיזית ופרודוקטיבי על חשבון רדיפת הידע והאינטליגנציה. הגעגועים הכמוסים בליבם של אנשי היישוב היהודי לכוח צבאי משמעותי, וההתלהבות מההזדמנות לשפוך את דמם למען המולדת, עלו על גדותיהם.⁸ מערכת הסמלים והדימויים בתקופת היישוב ועד השנים הראשונות של המדינה, מתאפיינת במהפך תדמיתי בדמות הלוחם היהודי. על ארגוני השמירה נמתחה ביקורת

רבה על־ידי עובדי האדמה, והם אף נחשבו למשתמטים מעבודת כפיים קשה. ערך כיבוש העבודה קדם לכיבוש השמירה, ורוב אנשי היישוב הדגישו את שיבתו של היהודי הארץ־ישראלי לעבודת האדמה כמשימה לאומית ראשונה במעלה. ביישוב היהודי עמדה השאלה – האם יהודים יכולים להגן על יישובים יהודיים. אנשי העלייה הראשונה נעזרו בשומרים בדוויים כדי להגן על חייהם ורכושם, והיו נתונים לחסדיו של השומר הבדווי שניצל זאת לא אחת באמצעות סחיטתם והעלאת שכרו בהתמדה. ההצעה של ארגון "בר גיורא" ולאחר מכן של "השומר" – להעביר את השמירה לידיים יהודיות – נתקלה לא אחת בסירוב.

החקלאים חששו מכך שהשומרים הבדוויים ינקמו בהם על כך שאיבדו את משרותיהם. כמו כן, בפן החברתי־דתי הם התנגדו לאופיים של אנשי "השומר" שלא קיימו מצוות. בהדרגתיות צבר ארגון ה"שומר" תאוצה, והפך מתופעה אזורית לתנועה שמשכה מתנדבים. נוסף על שמירה פסיבית, הם החלו בפעילות יזומה כגון מרדפים בהיקף קטן, הפעלת אמצעי תגמול ופעולות הרתעה יזומות בהיקף מצומצם. באמצעות אלה הם ביטאו את דרכו החדשה של הלוחם היהודי בארץ־ישראל.⁹

השינוי בדימוי של ארגון ה"שומר", בא לידי ביטוי במעמדם של הנופלים. על־מנת לטפח ולחדש את המוטיבים האלה, נעשה שימוש בגיבורים יהודים מהעבר כחוליה המקשרת ללוחם

מהי תרבות אסטרטגית?

איאן ג'ונסטון⁴⁰ מגדיר תרבות אסטרטגית כמערכת אינטגרטיבית של ערכים, של סמלים, של דימויים ושל פרקטיקות הקובעים במידה רבה את ההתנהגות המדינית-ביטחונית במשך זמן. גורמים אלה יכולים להופיע בצורות ביטוי רבות ומגוונות כגון: שירים, דימויים, אגדות, פולחנים, טקסים וכדומה, במטרה לשתף באירוע מגוון רב ורחב של משתתפים ובכך להופכו לנחלתה של חברה שלמה.

הדבר נעשה על-ידי הוספת נדבכים של ריגוש, של קסם, של נשגבות ושל השראה על האירוע המדובר. עוד מוסיף ג'ונסטון, כי על-מנת לבחון תרבות אסטרטגית של מדינה יש לבדוק האם יש שינויים במשך השנים, וזאת על-ידי בחינת נקודת המוצא בה התחילה התרבות האסטרטגית והשוואה של נקודת הזמן הנבדקת לאותה נקודת התחלה. בכדי לאפיין תרבות אסטרטגית של מדינה, ג'ונסטון מציע להתייחס לכמה גורמים:

1. תפקיד המלחמה בעיני החברה (האם היא דבר מקובל או סטייה מהנורמה).
2. האופן בו החברה רואה את היחסים עם היריב (תפיסת משחק סכום אפס מול נכונות לפשרה).
3. תפיסת היעילות של השימוש בכוח (האם ניתן באמצעות הפעלת הכוח להשיג שליטה על תוצאות המשבר, או האם כדאי להשתמש בכוח צבאי לפתרון המשבר).
4. נורמות ומסורת מצטברת במשך שנים המסדירה את מערכת היחסים בין האליטות השונות.

שלושה אינדיקטורים יכולים להיחשב כמשקפים של התרבות האסטרטגית: סמלים ודימויים, מידת המיליטריזם ומערכת של נורמות, מסורת ומנהגים המסדירים את כללי ההתנהגות בין הדרגים.⁴¹ הסינרגיה של כל המרכיבים יחדיו יוצרים תרבות אסטרטגית של מדינה, וזאת גדולה מסך המרכיבים אותה.

לשיר המסורתי "מעוז צור ישועתי" המבטא שבת, הודיה וביטחון בבורא עולם, שרו "מי ימלל גבורות ישראל אותן מי ימנה? הן בכל דור יקום הגיבור גואל העם. שמע! בימים ההם בזמן הזה. מבכי מושיע ופודה. ובימינו כל עם ישראל, יתאחד יקום וייגאל" (מילים: מנשה רבינא). שיר חנוכה נוסף מדגיש את מעשה ידי האדם: "אנו נושאים לפידים בלילות אפלים. [...] נס לא קרה לנו – פך שמן לא מצאנו – לעמק הלכנו, ההרה עלינו, בסלע חצבנו עד דם – ויהי אור" (מילים: אהרון זאב).¹⁵

כלומר, הם השמיטו את עניין הנסים והפכו את השיר לדברי הלל לגבורת ישראל.

אמנם הגישה בתחום הביטחוני של היישוב היהודי היא הגנתית (עם מעבר להגנה אקטיבית) אולם בשלב הזה אין זו תוצאה של תרבות אסטרטגית שכן זאת עדיין לא גובשה. באותה עת עדיין לא ניתן לאפיין את התרבות האסטרטגית הישראלית, מכיוון שפרט למרכיב הראשון שהחל להתגבש, יתר המרכיבים עדיין לא היו משמעותיים או שהשפעתם הייתה זניחה. בשלב הבא נעשה מעבר מגישה הגנתית לגישה התקפית – הושם דגש על מיליטריזם והחלה להתגבש תרבות אסטרטגית ישראלית בעלת מאפיינים התקפיים.

לקראת גיבוש תרבות אסטרטגית – המעבר מגישה הגנתית לגישה התקפית

לאחר שהשלימו אנשי היישוב היהודי עם המציאות שעליהם להגן על עצמם, החלה בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20 להשתרש ולהתגבש הזהות הקולקטיבית של הנוער בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלושים. תחושת האדנות על חבלי הארץ כארץ מגוריהם מאז היוולדם, וראייתם את עצמם כגורם חזק ומשמעותי במאבק על השליטה בארץ-ישראל, גרמה לבני דור הבנים (בני עולים שנוולדו בארץ-ישראל וגדלו בה) לא לחסות בצל אבותיהם. דור הבנים השתחרר מהאתוס ההגנתי וגיבש חלופה התקפית, שאותה הנחילו בשורות המחתרות והצבא המתגבש. השינוי התפיסתי התאפיין בשני מישורים: מנטליות ילידית ואקטיביזם לוחמני. בהיבט של המנטליות הילידית, דור האבות (בני העלייה הראשונה והעלייה השנייה) שגדלו על ברכיהם של שאול טשרניחובסקי ומיכה ברדיצ'בסקי, אפיינו את המציאות בארץ-ישראל כמקום שבו יש להיאחז, ולשאוב ממנו תעצומות נפש ותחושותיהם התבססו על הקשר התרבותי-היסטורי לחבלי הארץ.

לעומתם, דור הבנים ראו בארץ-ישראל כדבר מוחשי, היו מזוהים עם נופי הארץ (במיוחד עם אתרי מורשת שסימלו גבורה למשל, מצדה ומודיעין) וחוויות הנעורים שלהם היו חלק בלתי נפרד ממנה. גם בהיבט האקטיבי-לוחמני ניכר ההבדל הבין-דורי. בשעה שדור האבות הסתפק לרוב בהבעת משאלה ותקווה כי הארץ תהיה שלהם, דור הבנים ראה בדורם את דור המאבק; מאבק ב"ספר הלבן", מאבק בערבים ואף מאבק בדימוי היהודי הגלותי.¹⁶

מרכיב נוסף בגיבוש התרבות האסטרטגית של המדינה, הוא מידת המיליטריזם בחברה. כדי לאפיין, יש לבדוק ראשית כול את שורשיו. על-פי ברוך קימרלינג,¹⁷ המיליטריזם שהתפתח בתקופת היישוב ובתקופה מלחמת העצמאות (אך עדיין לא הגיע לשיאו כמו בשני העשורים הראשונים לקום המדינה) הוא מיליטריזם

אסטרטגית של מדינה - נורמות ומסורת ארגונית. המרכיב הזה לא היה מהותי כלל עד אז, מכיוון שהארגונים הביטחוניים בארץ-ישראל היו בשלבי התפתחות ראשוניים וטרם סיגלו לעצמם ניסיון ארגוני וזיכרון ארגוני ממשי. בשלב הבא, הפך הפתרון הצבאי בהדרגה לערך, לנוסחה ולאידאולוגיה של היישוב היהודי.

גיבוש תרבות אסטרטגית לוחמנית-התקפית

הגישה ההגנתית לא האריכה ימים, ועברה משיטת פעולה של הגנה סטטית להגנה דינמית ולבסוף לגיבוש גישה התקפית. בתקופה הזאת - מסוף שנות ה-30 ועד סיומה של מלחמת העצמאות - ניתן לאפיין את התרבות האסטרטגית של ישראל, שכן לראשונה ניתן למצוא את כל מרכיבי התרבות האסטרטגית: סמלים ודימויים, רמת המיליטריזם ונורמות, מסורת ומנהגים.

אירוע בולט שהדגיש את השינוי שחל בדמותו של הלוחם היהודי ליוזם והתקפי, היה המיתוס שנבנה סביב העלייה לחניתה ב-1938. חניתה, הממוקמת בגליל המערבי, נבנתה בשיטת "חומה ומגדל", היישוב הזה היה יוצא דופן מכיוון שהוקם בלב אזור ערבי. העלייה לחניתה תבעה גיוס המוני של מתנדבים שסייעו בהקמתו, שאליהם צורפו הפו"ש (יחידות השדה הלוחמות בפיקודו של יצחק שדה), שבאו במטרה להגן על המקום מפני התקפה צפויה של הערבים. למחרת ההתקפה הערבית, ניתנה בפעם הראשונה ליצחק שדה ההוראה לצאת להתקפת-נגד.

בתיאורי העלייה לחניתה הובלט ופואר תפקידן של פלוגות השדה הלוחמות, זאת בניגוד למקומות אחרים שבהם גורם ההתיישבות היה מכריע. זו הייתה הפעם הראשונה שבה הובלט וסוקר תפקידו של הלוחם היהודי החדש כיוזם וכפעלתן, ומשימתו הוגדרה כמשימה ציונית לאומית שחשיבותה אינה נופלת מזו של העובד העברי.²¹

מיתוס נוסף המסמל את האדרתה של הגישה ההתקפית, הוא המאבק מעטים מול רבים ותחושת המצור. אחד הדימויים המוצקים של מלחמת העצמאות בתודעה הציבורית, הוא של מלחמה של מעטים מול רבים. בן-גוריון כתב ביומנו: "ההיסטוריה העולמית אינה יודעת דוגמאות רבות של מלחמת מעטים נגד רבים כשל ישראל הצעירה".²² ואולם למיתוס של לחימה היחיד מול רבים אין תמיד יסוד אמיתי במציאות הקרבות במלחמת העצמאות.²³

למרות זאת, הייתה לתחושת המעטים דומיננטיות בקרב אנשי היישוב היהודי בארץ-ישראל. תחושת המעטים הייתה מול שלטון המנדט הבריטי, מול ערביי ארץ-ישראל, ובעיקר מול צבאות ערב הפולשים. מקורותיה של תחושת המעטים מול רבים היו: התנגדות של מדינות ערב לכל פשרה בין היהודים לערבים בנושא חלוקת המדינה; מצבם העגום של יהודי אירופה לאחר השואה; יחסי הכוחות המספריים בין היהודים לערבים במזרח התיכון. ראשי המדינה חזרו והדגישו את המוטיב הזה במשך שנים רבות בכל ההתייחסויות למלחמת העצמאות, ובן-גוריון הרבה להשוות בנאומיו את תקופת מלחמת העצמאות וניצחון צה"ל לגיבורי התנ"ך, למשל, ניצחון דוד את גוליית, ניצחון

אזרחי. אורי בן אליעזר, ברוך קימללינג ורבים אחרים,¹⁸ סבורים כי המדינה החדשה הייתה מעוניינת לחבר בין חברה לצבא ולהפוך את הצבא לבית-ספר לאומה, המעמיד את הכוח במרכז של הזהות היהודית החדשה. בהתאמה, השליטה ההנהגה תפיסה רחבה של ביטחון שכללה כמעט את כל תחומי החברה.

המגמה הזאת הגיעה לשיא בעיקר לאחר קום המדינה (תקופה שאינה נכללת במאמר הזה) אך שורשיה החלו בוויכוח על אופן הפעולה של התנועה הציונית עוד בראשית תקופת היישוב. ההתנדבות ליישב את הארץ ולעבוד את אדמתה, הייתה אחד הנושאים מעוררי המחלוקת שפילג את אנשי התנועה הציונית. התומכים בהתנדבות כונו האקטיביסטים, והמתנגדים כונו שומרי הקיים. מרבית האקטיביסטים השתייכו לתנועת הפועלים בארץ-ישראל, והאקטיביזם בא לידי ביטוי בעיקר בנכונות ליישב את הארץ ולעבוד את אדמתה. לאחר שהתיישבו באדמות הארץ, נוצר הצורך להגן על אדמתם - תחילה מפני פעילויות פליליות בהן גניבה ושוד, ולאחר מכן מפני פעילויות לאומיות עוינות כמו רצח ופרעות בתושבים היהודים.

ההזדהות של דור הבנים עם המיליטריזם כדרך לגיטימית לפתרון בעיות, גברה בסוף מלחמת-העולם הראשונה. המיליטריזם של צעירי הארץ לא הושפע מערכים מופשטים ורעיונות כלליים בלבד, אלא היה תוצאה של חוויות והתנסות בתחום הצבאי. הקמתן של יחידות צבאיות על טהרת היהודים גרמה לדור הבנים לחוש, כי ניתן לפתור את הסכסוך הערבי-יהודי-בריטי באמצעות האלימות המאורגנת. באותה תקופה היה רצון עז ונכונות להתגייס לצבא הבריטי כדי לסייע בכיבוש הארץ. ואולם מפקד הכוחות הבריטיים, הגנרל אדמונד אלנבי, בחר שלא לשתף את מתנדבי היישוב היהודי בקרבות, והדבר גרם לאכזבה רבה.

תחושת המשיחיות, שהייתה מלווה בתקווה לחזרתו של כוח יהודי שיפעל לכבוש מחדש בכוח הזרוע את ארץ האבות, התחלפה במציאות העגומה שבה יש כובש חדש, הפעם בריטי, ומוטב ליהודי ארץ-ישראל להגן על עצמם באמצעות הקמת מיליציה עממית הנתונה למרותם של היהודים.¹⁹ האתוס ההגנתי השתלב היטב בירידה ברמת המיליטריזם של אנשי היישוב בעקבות האכזבה מאי שילובם בכיבוש הארץ. ואולם זאת הייתה אכזבה זמנית בלבד, ועד מהרה היא התחלפה בהבנה שיהיה צורך להילחם על ארץ-ישראל.

עם פרוץ מאורעות 1936-1939, כאשר הפכו המהומות הערביות לאירועים מאורגנים ומתוכננים נגד היישוב היהודי, החלה להתגבש דעה שיש צורך לשנות את שיטת הפעולה. הרעיון הזה נולד ב-1936 בקרב קבוצה של האליטה הציונית ששירתה ב"הגנה", שדרשה ממנהיגי היישוב לנקוט גישה התקפית. עד אז היישובים היהודיים שהותקפו, הסתגרו בתוך עצמם והתקפות הנגד היו נדירות. אנשי הקבוצה דרשו שהתגובה תהיה התקפית. הנהגת היישוב שחששה למעמדה הציעה פשרה, שלפיה יהיו אנשי הדור הצעיר נתונים למרותה של ההנהגה הוותיקה, ובתמורה תפיץ ההנהגה את הרעיון שלפיו ניתן, וצריך לפתור את הבעיה הערבית בדרך צבאית.²⁰

היו אלה ניצנים ראשוניים של מרכיב נוסף שמאפיין תרבות

חברי "השומר". הנרטיב הציוני ורצונם של אנשי היישוב היהודי בארץ ישראל היה להשתחרר מדמותו של היהודי הגלותי, חסר הביטחון, המקבל את מרותו של הריבון

שהתנהל בין מתונים לאקטיביסטים בנוגע לאופי ההתנגדות לשלטון המנדט.²⁶ הראייה החדשה הזאת התגבשה לאידיאולוגיה ונתמכה על-ידי גופים פוליטיים ביישוב היהודי. במלחמת העצמאות נוצר שיתוף פעולה בין ההנהגה הוותיקה לבין דור הבנים, והתגבשה ביניהם ההבנה שהאידיאולוגיה ההתקפית שהייתה מקובלת על מרבית צעירי ארץ-ישראל, תהפוך למרכיב מרכזי בפוליטיקה של המדינה הצעירה.

אחת ההשלכות המעשיות שהיו להבנה שהפתרון למיגור הערבים הוא צבאי ולא רק מדיני היה גיבושה של תוכנית ד', לא רק כתוכנית אופרטיבית אלא ככזאת שירדה כפקודה לביצוע.²⁷ תוכנית ד' הייתה פעולה צבאית שמטרתה השתלטות על שטחים, טיהור כפרים, כיבוש ערים ערביות, הרחבת הגבולות ויצירת רצף טריטוריאלי בין היישובים היהודיים. התוכנית הפכה את הגישה ההתקפית לאסטרטגיה נורמטיבית.

ניתן להדגים זאת מהישיבה שנערכה שבוע לפני מועד ההכרזה על קום המדינה, בה החליט הדרג המדיני שלא לכלול במגילת העצמאות את גבולות המדינה, שכן הם סברו כי גבולות אלה

ההזדהות של דור הבנים עם המיליטריזם כדרך לגיטימית לפתרון בעיות, גברה לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה

יהושע בן-נחן את שלושים ואחד המלכים ומלחמות המכבים.²⁴

גם מרכיב המיליטריזם קיבל תאוצה, והפך להיות מרכיב מרכזי בגיבוש התרבות האסטרטגית הישראלית. לא כל שימוש בכוח צבאי ולא כל יציאה למלחמה הופכים חברה למיליטריסטית. על-פי קימלינג,²⁵ בישראל לא התפתח מיליטריזם פרטוריאני (שלטון של הצבא) אלא מיליטריזם אזרחי שבו שיקולים המוגדרים כביטחון לאומי, יהיו ממוקמים כמעט תמיד גבוה יותר בסולם העדיפויות מאשר שיקולים פוליטיים, כלכליים וכדומה.

המיליטריזם הזה מתקיים כאשר השימוש בכוח צבאי לפתרון הבעיה העומדת על הפרק נתפס כערך וכמעלה, ומוצג כדרך לגיטימית לפתרון הבעיה.

הפעולות של תנועת המרי סימלו את המפנה שחל באופי הפעולה נגד שלטון המנדט הבריטי. בנובמבר 1945 נעשתה הפעולה הצבאית הראשונה, שלא הייתה קשורה להעפלה והיה לה אופי פוליטי מובהק. במהלך ליל הרכבות פוצצו מסילות ברזל ב-153 נקודות שונות ברחבי הארץ. הפעולה גררה שרשרת פעולות נוספות נגד הבריטים, ששמו למעשה קץ לוויכוח

ומאומן. לא עוד צבא מגן בבתקופת ה"הגנה", אלא צבא תוקף המעביר את הלחימה מעבר לגבולות המדינה. הוא סבר שכדי לממש את החזון יש לשנות את שדרת הפיקוד הקיים – דבר שיביא לשינויים במסורת הארגונית.³³

בעת גיבושו של צה"ל התגלעה מחלוקת מהותית ועקרונית על אופיו של הצבא. השאלה הייתה אם להשאיר את הנורמה והמסורות הקיימות ב"הגנה", שלפיהן הנאמנות הייתה קודם למפלגה כפי שרצו ראשי ה"הגנה" והפלמ"ח, או לחלופין לבנות צבא שבו תיבנה מסורת ארגונית ויוסדרו נוהלי עבודה חדשים בין הדרגים, כפי שרצה בן-גוריון. על-פי רצון ה"הגנה", היה צורך בשינוי הדרגתי במעבר לצבא סדיר. בן-גוריון סבר כי המעבר צריך להיות מהיר ומידי. כמו במרבית חילוקי הדעות, גם במקרה הזה גברה דעתו של בן-גוריון.³⁴ מערכת יחסים בין ה"הגנה" למפקדה הארצית לא הייתה לרוחו של בן-גוריון, ועל כן העמיד למבחן את מעמדה של המפקדה הארצית וניסה להדיח מתפקידו את העומד בראשה, ישראל גלילי, שתפקד כממלא מקום הרמטכ"ל וכראש המפקדה הארצית.

ניתן למנות כמה סיבות לרצונו של בן-גוריון בדחיקת רגלו של גלילי. הראשונה – בן-גוריון ראה בגלילי נציג של מפ"ם ומתחרה בעל השפעה פוליטית ניכרת על החברה ועל התנועה הציונית. הסיבה השנייה, הקשורה יותר לענייננו – חילוקי הדעות בנוגע לאופיו של הצבא הישראלי המוקם. גלילי היה המנהיג הבכיר ביותר שצמח מארגון ה"הגנה", והוא חתר לכך שצה"ל יושתת על מורשת ה"הגנה" בכל הנוגע לאופי הארגון, לרוח הלחימה, לתורת הלחימה ולאופי העממי.

בנאום שנשא בפני מועצת מפ"ם ב-2 ביולי 1948 אמר גלילי: "דרוש לנו צבא הממשיך מסורתם וערכיהם של ה'הגנה' והפלמ"ח. צבא אמון על משמעת נאמנה שאינה מקפחת חירותם של חיילים, אינה סותרת זיקתם לתנועה. [...] דרוש לנו צבא שיהא נאמן לתוכנה הלאומי חברתי של עצמאות ישראל ולא למשרדים מיניסטריאליים. [...] לא צבא אנגלו-סכסי דרוש לנו, לא צבא נוכרי, אלא הופעה ארץ-ישראלית ושורשית המתהווית במציאותינו המיוחדת. [...] שלא ייצא שגר הסדירות בהפסד הכוח והרוח".³⁵

מאותה סיבה היה מעוניין בן-גוריון בפירוק מטה הפלמ"ח.³⁶ הפלמ"ח היה גוף צבאי בתוך מערכת הביטחון, שסירב לקבל ללא עוררין את מרותו של בן-גוריון והתיימר לשמש מוקד השראה ערכי לנוער ולצבא המתגבש. זה היה סוד גלוי שבן-גוריון לא היה זה שטיפח את הפלמ"ח וגידל אותו, אלא שזה צמח לתפארת בחצרו של האחר. בן-גוריון התייחס לפלמ"ח ברגשות מעורבים של הערכה וחשדנות – הערכה לתרומתו במפעל ההעפלה ובקרבנות מלחמת העצמאות, וחשדנות כלפי מורשת שעבר זמנה ואינה מתאימה לצבא סדיר. מורשת הפלמ"ח כללה מערכת יחסים לא פורמלית ודגלה בשוויון בין חיילים למפקדים. ייתכן שחששו של בן-גוריון היה שמערכת היחסים התוך

לא ייקבעו מתוך הסכמים דיפלומטיים אלא בכוח.³⁸ בן-גוריון סיכם את הישיבה באומרו: "תקראו לזה שביתת נשק, תקראו לזה צ'ימידינצ'יק. הגיע הזמן שנחדל להאמין בכישוף. כישוף זאת אמונה במילים. מי שאיננו מאמין בכישוף ובמילים – מבין שהעניין יהיה עניין של הכרעה בכוח".³⁹

בן-גוריון היה מתון יותר מראשי הדרג הצבאי ומראש מפ"ם, ישראל גלילי, בדבר הרחבת גבולות המדינה. כאן המקום לציין, כי בן-גוריון ראה במלחמה תופעה הרסנית וחשש ממיליטריזם המהווה לדידו סכנה לציבור כולו ולאושיות הדמוקרטיה הישראלית המתהווה.⁴⁰ מכיוון שחשש מתופעות שליליות של המיליטריזם, תבע בן-גוריון פיקוח אזרחי על הצבא והכפפתו למרותם של המדינאים. לכן לא אפשר להנהגה הצבאית להכתיב לו את המהלכים המדיניים והצבאיים. עם זאת, הבין שיש להתכונן לקראת המלחמה כדי להינצל מהשמדה. לקראת סיום המלחמה, שלב בו הייתה ידו של צה"ל על העליזונה מול רוב צבאות ערב, אמר: "אין אנו חופשיים בשימוש בכוחנו הצבאי".

גם מדינות גדולות וחזקות מאיתנו אינן חופשיות לגמרי בשטח זה. בעולמנו זה שוררת תלות הדדית של הכל בכל".⁴¹ אכן, ברוח הזאת פעל בן-גוריון נגד אנשי הצבא שהיו מעוניינים לקדם אינטרסים צבאיים על פני אילו המדיניים. לדוגמה, הרצון של הדרג הצבאי (בעיקר יגאל אלון וישראל גלילי) לבסס את אחיזתם בשטח ואף לכבוש שטחים נוספים, או לא לסגת משטחים שנכבשו בסיני (אבו עגילה ופתחת רפיח). בן-גוריון הבחין במגמת אקטיביות היתר של גלילי, ובפער ההולך וגדל בתפיסות המדיניות והאסטרטגיות. לכן היה נחוש להיפטר מגלילי בכל הנוגע לפיקוד על המטה הכללי וניהול המלחמה.⁴²

בתקופה הנדונה משתלב לראשונה המרכיב האחרון המאפיין את תרבות האסטרטגית של ישראל – נורמות, מנהגים ומסורת ארגונית. מראשית תקופת היישוב ועד לשנות הארבעים עדיין לא הייתה קיימת נורמה ומסורת ארגונית בארגונים הביטחוניים. אמנם היו נהלים לארגוני

הביטחון נורמות ומסורת אך השפעתם הייתה מינורית, בעיקר מכיוון שהארגונים הצבאיים היו חדשים ועדיין לא גובשו המסורות והנורמות הארגוניות. החל משנות ה-40, היו הארגונים השונים ממוסדים יותר (ה"הגנה", הפלמ"ח, ההסתדרות, המערכת המפלגתית, הוועד הפועל וכדומה) כך שהגורם החל להיות מרכיב משמעותי.

בתקופת היישוב הנורמות, המנהגים והמסורת של אנשי ה"הגנה" היו אלה שהכתיבו את יחסי הגומלין לאחר מכן, לקראת הקמת המדינה, ניסה בן-גוריון ואף הצליח להשריש את דרכו בתחום הביטחוני. כדי לעשות זאת, הוא ראה לנכון לאייש את התפקידים הבכירים במערכת הצבאית באנשים הנאמנים לו אישית והעדיף שהמפקדים הבכירים יהיו כאלה ששירתו בצבאות סדירים היכולים לכוון במהירות צבא סדיר, ממושמע

מסוף שנות השלושים ועד סיומה של מלחמת העצמאות – נית לאפיין את תרבותה האסטרטגית של ישראל, שכן לראשונה ניתן למצוא את כל מרכיבי התרבות האסטרטגית: סמלים ודימויים, מידת המיליטריזם ונורמות, מסורת ומנהגים

כוחות לוחמים במלחמת העצמאות. מיתוס המסמל את האדרתה של הגישה ההתקפית, הוא המיתוס של מעטים מול רבים ותחושת המצור כפי שניטע בתודעה הציבורית הישראלית במלחמת העצמאות

שאותה הנחילו בשורות הצבא המתגבש. המעבר מגישה הגנתית לגישה התקפית, הייתה משולבת בתמורות פסיכולוגיות, שכן פעולותיהם יצרו בקרב אנשי היישוב תחושה של בעלות ממשית על אדמת הארץ, והלוחם היהודי הפך למודל תרבותי וחברתי.³⁸ הדגשת נחיתותה של ישראל מול מדינות ערב במלחמת העצמאות, הפכה למיתוס לאומי שהצדיק את הטענה כי על המדינה לטפח את צבאה והיה גורם חשוב ביצירת אתוס לוחמני.

סוגיית המיליטריזם עונה על המאפיינים השני והשלישי. המיליטריזם שהתפתח בישראל בתקופה מלחמת העצמאות, היה מיליטריזם אזרחי ששורשיו החלו עם הקמתה של תנועת "בר גיורא" והוא צמח ביתר שאת עם גיבוש התפיסה הצבאית של ה"הגנה". דור הבנים פיתח אתוס התקפי, שבו חיי הלוחם מהווים חוויה מעצבת ומגבשת, וגישה לפיה ניתן לפתור את הסכסוך הערבי-יהודי-בריטי באמצעות היחידות הצבאיות. בראשית דרכה נשענה האסטרטגיה על עקרון הגנה הסטטית, ועם החמרת האיום שונתה להגנה אקטיבית ולבסוף לאסטרטגיה התקפית, יוזמת ופעלתנית. השפעה מעשית הייתה תוכנית ד', שהפכה את האסטרטגיה ההתקפית לאסטרטגיה נורמטיבית שלה היה שותף גם הדרג המדיני.

לקראת הקמת המדינה, החל מיסודן של נורמות ומסורת ארגונית בתחום הביטחוני. הגורם הזה, המהווה את המאפיין הרביעי בהתגבשות תרבות אסטרטגית של מדינה, תרם אף הוא לגיבוש תרבות אסטרטגית שהפכה מהגנתית להתקפית.

ארגונית המיוחדת הזאת, והתרבות הארגונית של הפלמ"ח, יקרינו על מערכת היחסים בין הדרגים. דפוסי המעבר מהאופי המחתרתי שבו פעל הפלמ"ח בתקופת היישוב, לא תאמו את הדרישות שהציב ארגון צבאי סדיר של מדינה: ארגון היררכי וממושמע, נאמנות לשרשרת הפיקוד וכפיפות מוחלטת לשלטון האזרחי. שנה מתום הדיון בדבר פירוק הפלמ"ח – פורקו חטיבותיו. שילובו של המרכיב הזה היה השלב האחרון בבניית התרבות האסטרטגית הישראלית.³⁷

סיכום ומסקנות

התרבות האסטרטגית הישראלית התפתחה בתהליך הדרגתי לתרבות אסטרטגית לוחמנית. התהליך החל בראשית ימי היישוב היהודי בארץ-ישראל, בשינוי תפיסתי בנוגע לדמותו של הלוחם היהודי החדש. בפרק התיאורטי הוצגו כמה מאפיינים שעל-פיהם נבחנת מהי התרבות האסטרטגית של מדינה:

1. תפקיד המלחמה בעיני החברה.
2. האופן שבו החברה רואה את היחסים עם היריב.
3. תפיסת היעילות של השימוש בכוח.
4. פרקטיקה (נורמות ומסורת) מצטברת במשך שנים, המסדירה את מערכת היחסים בין האליטות השונות.

כדי לאפיין את שני המרכיבים הראשוניים, תוארה מערכת הסמלים והדימויים של יהודי ארץ-ישראל החל מתקופת היישוב ועד לשנים הראשונות של המדינה. עם הקמת ארגון "בר גיורא" הפך תחום הביטחון להיות משמעותי, והיישוב היהודי החל לשנות את תפיסתו ביחס ללוחם היהודי. דור הבנים ראה עצמו כגורם חזק ומשמעותי באזור, והדבר הוביל להשתחררותם מהגישה ההגנתית של אבותיהם ולגיבוש חלופה – גישה התקפית

* ברצוני להודות לפרופ' יגיל לוי מהאוניברסיטה הפתוחה על הסיוע הרב בהכוננה, וייעוץ בכתיבת המאמר.

